

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ, секретар, Др ЈОВАН ДЕЛИЋ,
др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОБСЕН, др ОЛГА КИРИЛОВА,
др МАРИЈА КЛЕУТ, др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО,
др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, др ИВО ТАРТАЉА,
др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ, др ВИДА ЏОНСОН ТАРАНОВСКИ

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ ТРЕЋА (2015), СВЕСКА 1

МАТИЦА СРПСКА

САДРЖАЈ

Студије и чланци

Др Ифигенија Д. Радуловић и др Гордан М. Маричић, <i>О Андокидовој реторској вештини</i>	7
Др Ненад Д. Ристовић, <i>Главни предложак и извор података о антици Слова Дионисија Новаковића</i>	21
Др Радослав Љ. Ераковић, <i>Алексије Везилић: скице за историју српског интелектуалца на размеђи 18. и 19. века</i>	49
Др Лидија Д. Делић, <i>Трансвештовни идентитет и концептуализација оног света</i>	59
Др Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Књижевност иранскрипца. Теоријски аспекти</i>	71
Др Славко В. Петаковић, <i>Дубровачка књижевност и „југословенство“ Павла Појовића</i>	85
Др Невена П. Варница, <i>О дубровачким студијама Драгољуба Павловића</i>	97
Др Корнелије Д. Квас, <i>Интеркултуралност песме Santa Maria della Salute Лазе Косића</i>	107
Др Јелена Љ. Вујић, <i>Прозерпинина башта Алцерна Чарлса Свинберна у преводу Светислава Стефановића (критика превода)</i>	119
Јелена М. Јосијевић, <i>Међузичке разлике и неизбежност укидања стилског двојласја слободног неуравног говора енглеског књижевног текста у српском преводу</i>	139
Др Горана С. Раичевић, <i>У хелији бр. 115: Иво Андрић, Нико Барјуловић, Оскар Тарјаља...</i>	151
Др Маја С. Радонић, <i>Теоријске основе поезије Миодрага Павловића. Програмска збирка есеја Рокови поезије</i>	169
Др Небојша Ј. Лазић, <i>Обликовање јеросора у Златном руну Борислава Пекића</i>	189

Прилози и зраћа

Ђорђе Перић, <i>Милица Стојадиновић Српкиња – заборављена њисма, рукописи, слике, ноће</i>	225
--	-----

Интервју

Др Радојка Вукчевић, <i>Сан о великом америчком роману Лоренса Бјуела (интервју са Лоренсом Бјуелом)</i>	241
--	-----

Поводи

Пећ кола Анџолоџијске едиције Десет векова српске књижевности Издавачког центара Маџице српске

Миро Вуксановић, <i>О једном рећком јубилеју (уз Пећо коло у десет књига, 2014)</i>	247
Др Марија Н. Клеут, <i>Сћара и народна књижевност у Десет векова српске књижевности</i>	251
Др Славко Гордић, <i>Ка новом чићању и историји чићања наше књижевности</i>	257
Др Марко Недић, <i>Писци двадесетог века</i>	263
Др Миливој Ненин, <i>Маџица, 7. октобар 2014</i>	273

Оцене и прикази

Др Јован Ч. Попов, <i>Заједнички научни подухваћ</i>	277
Др Снежана М. Вукадиновић, <i>Вечни хеленски видици у њихом свештицију Идиј Хамилтон</i>	279
Јована Д. Раденковић, <i>Изабране елеџије Секстиа Пројерџија</i>	282
Мср Ана З. Ранђеловић, <i>Најстарији ћирилски сћоменици као сведочанства српске њисмености</i>	285
Др Светлана С. Томин, <i>Сиромаштво и фолклор</i>	289
Др Исидора Г. Бјелаковић, <i>Из дневничких бележака Јована Хаџића</i>	293
Мср Срђан В. Орсић, <i>Феномен иденџиџеџа у каледоскојском ѡрејлеџу</i>	296
Др Радивоје Б. Микић, <i>Нови ѡглед на дело Боџдана Појовића</i>	303
Др Снежана М. Вукадиновић, <i>Маџична ѡанџемѡралност Владимира Набокова</i>	309

In memoriam

Мср Ана З. Ранђеловић, <i>Бранкица Чиџоја (1956–2014)</i>	315
Упутство за припрему рукописа за штампу	319
Contents	325

Др Ненад Д. Ристовић

ГЛАВНИ ПРЕДЛОЖАК И ИЗВОР ПОДАТАКА О АНТИЦИ СЛОВА ДИОНИСИЈА НОВАКОВИЋА

У раду се показује како је Дионисије Новаковић своје једино познато књижевноуметничко дело, *Слово о њохвалах и њолзје наук свободних*, саставио користећи као главни предлогачак – пре свега као извор аргумената из античке књиге – беседе познатог новолатинског писца Марка Антонија Муретуса.

Кључне речи: Дионисије Новаковић, Марко Антоније Муретус, предлогачак, превод, парафразирање, контаминирање.

Једно од загонетних дела српске књижевности XVIII столећа јесте *Слово о њохвалах и њолзје наук свободних* Дионисија Новаковића. Постепено се, ипак, расветљавају и његов текст (NEDELJKOVIĆ 2012) и његов контекст (РИСТОВИЋ 2013а). При томе, ова беседа, природно, највише привлачи пажњу класичних филолога, будући да се ради о темељном документу о преображају српског школства и књижевности који им је донело окретање традицији класичног хуманизма, тако да није претерано рећи да датум када је она произнета, 9/20. 12. 1742. године (Ристовић 2013а: 67), представља почетак модерних класичних студија у Срба. Но, и даље нема јасног објашњења како је то баш у овој беседи са самог почетка усвајања античког наслеђа у нашу нововековну културу присуство античке књиге толико велико и тако студиозно да му је мало сличних у целокупној српској књижевности. У *Слову* су присутне референце не само на широко знана и уобичајено навођена дела античке књижевности, него и на таква која спадају у *curiosa*. Примера ради, податак да је Пиндар водио скромно социјално порекло од једног музичара (Новаковић 1924: 198а) сугерише изузетну Новаковићеву начитаност; наиме, само у два анонимним античким биографијама, чија су се прва штампана издања појавила тек у XIX столећу, помиње се аулет Скопелин као отац највећег хеленског хорског лиричара (WESTERMANN 1964: X–XI; 90; 96–97). Будући да ови антички текстови нису били у програмима класичних школа нити уобичајена лектира оновремених интелектуалаца, већ овај детаљ указивао би да је аутор *Слова* професионални изучавалац античких текстова чија

интересовања сежу до рукописне грађе, а не на типичан хуманистички образовани теолог, што је Новаковић био (уп. Флашар 1997: 9–14, 31; Вукашиновић 2010: 132–135, 150–156, Жуњић 2013: 47–80).

Мирон Флашар, први од класичних филолога који се подухватио проучавања Новаковићевог *Слова*, пишући о античким коренима философско-педагошких ставова изнесених у овом делу успутно је изнео уверење да његове узоре треба тражити међу списима ауторових професора у Кијевској академији (Флашар 1997: 6–7). У кијевски предложак овога дела верује и Владимир Вукашиновић, најбољи познавалац Новаковићеве теологије и помни проучавалац његове биографије, али он, не увиђајући, изгледа, колико су Новаковићеви антички извори неуобичајено богати, сматра да је у овом тексту аутор дао „скраћену варијанту распореда наставног градива Академије“ (Вукашиновић 2010: 155). Новаковић је, како то сам наглашава, овом беседом у славу образовања на празник Зачећа Богородице увео праксу из Кијевске академије (Новаковић 1924: 197а), па је већ стога основано мишљење ових испитивача о пореклу специфичних елемената њене садржине. То би, дакле, значило да треба потражити беседе ове врсте из Кијева како би се јасније утврдило на које се узоре Новаковић у овоме делу ослањао. Међутим, идући другачијим путем од овога, долази се до разрешења дилеме како је Новаковић познавао свеколике античке изворе који су видљиви у његовом *Слову*. Наиме, овај текст, пре него што је израз једне традиције каква је академска беседа у славу појединих научних дисциплина или образовања уопште (Ристовић 2013а: 56), па и таква негована у Кијеву, одраз је ауторовог литерарног образовања. То је образовање у класичнохуманистичкој школи у којој су антички писци, доминантни Новаковићеви аргументациони репери, били предмет најбрижљивијег проучавања са граматичког, поетичког и реторичког аспекта (уп. Ристовић 2013б: 17–21). Већ је речено да стандардна античка лектира коју је Новаковић читао у школи тешко да је могла покривати све оно што он о антици и из антике износи у *Слову*. Но, осматрање лектире у кијевском школском систему, устројеном на исти начин на који је био целокупни европски нововековни хуманистички школски систем, води ка извору ових података.

Међу малобројним неантичким латинским писцима који су били лектира у класичним школама нововековне Европе био је Марк Антоан Мире (Marc-Antoine de Muret, 1526–1585), познатији под својим латинским именом – будући да је скоро искључиво писао на латинском – Marcus Antonius Muretus. (Стога ћемо га надаље у овоме раду звати Муретус.) Овај уважени беседник, песник, филолог, правни стручњак и педагог бавио се издавањем, коментарисањем и превођењем хеленских и римских писаца, држао пригодне, црквене и академске беседе, писао песме, световне и црквене подједнако, а аутор је и прве познате новолатинске трагедије на нерелигијску тему (*Iulius Caesar*). Муретус је био у служби краљева, кардинала и папа те близак са многим водећим хуманистичким интелектуалцима (обојица Скалигера, Бјукенен, Липсијус, Ронсар, Монтењ и др.). Славан већ у родној Француској свој зенит

достигао је у Италији, у којој је провео највећи део живота. У позним годинама постао је близак језуитима што је имало за последицу да су они учинили његова дела веома читаним јер су их укључили у лектуру својих хуманистичких школа, водећих општеобразовних установа у раном новом веку. Муретус није случајно био изузетно читан као школски писац будући да је га квалитет литерарног рада, пре свега оног беседничког, којим се претежно бавио, учинио класиком новолатинске прозе. Један од савременика забележио је да је Муретус сматран највећим беседником свога времена (МОНТЕЊ 2013: 229), а један од модерних испитивача оценио је да је Муретус као беседник “the most accomplished Ciceronian, with the purest style, since the Renaissance“ (ТНОМСОН 1986: 90). Муретус се може сматрати цицероновцем имајући у виду његово доследно угледање на Цицеронове беседе у погледу реченичне структуре (нарочито периодне симетрије) (ТУНБЕРГ 2001: 310), али он сâм није се изјашњавао као цицероновац с обзиром на то да није делио схватања екстремних ренесансних афирматора класичног латинитета у погледу језичког пуризма – није, наиме, одбацивао језик и стил других античких аутора у корист Цицероновог, штавише без зазора се служио и средњовековном и другом црквеном лексиком (ТУНБЕРГ 2001: 308; 311; 322). У Муретусовој беседничкој пракси може се видети хришћански балансиран приступ реторичким императивима латинског прозног стила који је афирмисао највећи западни патристички ауторитет, Августин, у свом делу *De doctrina Christiana* (ГИРОТ 2012: 238). Муретусов умерени цицеронизам касније је постао преовлађујући модел новолатинске прозе (ТУНБЕРГ 2001: 325), а како је имао слуха и за наслеђе хришћанског латинитета Муретусове текстове су пригрлиле за штиво класичне школе у раном новом веку, које су, с једне стране, неговале цицеронски тип беседничке прозе, а с друге, имале хришћанску идеолошко-педагошку подлогу. Отуда многа издања његових дела из XVII и XVIII столећа намењена школама. Муретусов углед у нововековном школству показују и први српски реторички приручници. Мануил Козачински га наводи међу нововековним беседницима које препоручује за читање због успелог подражавања античких писаца (Козачински 1735: 20а). У приручнику из реторике Јована Рајића Муретус је два пута истакнут као врхунски беседник и беседнички узор (Ристовић 2013б: 282–283, 284–285). За сада нису нађене потврде да су Муретусове беседе и читане у нашим класичнохуманистичким школама.

Муретус је у класичним школама био читан и стога што је на мајсторски начин изразио идеале ренесансног оживљавања класичног хуманизма. И у новије време ове његове беседе узимане су за извор аргумената у одбрану класичног образовања (СТАШНИНЕ 1969–1970). У низу беседа Муретус се бавио промоцијом образовања на античким основама и његовом одбраном од критичара. Он се у тим беседама не бави само важношћу познавања античке књиге, већ истиче образовање у ширем смислу као идеал. Образовање види битним колико за појединца, толико и за државу, за њено очување и заштиту. Ниједна држава, каже, не може бити просперитетна уколико у

њој није негована књига (MURETUS 1834: 123). Тај став је, напомиње, заоставштина великана класичне старине (MURETUS 1834: 129). Они који предводе државе морају бити образовани како би били способни за своје дужности у миру и у рату. Што се тиче појединца, упадљиво, Муретус истиче образовање не само зато што је вредно само по себи и зато што пружа ужитак, већ стога што је корисно, штавише исплативо, при чему надилази све социјалне ограде (MURETUS 1834: 276–279). Ове Муретусове идеје, које је он зналачки износио поткрепљене бројним примерима и сведочанствима из античке књиге, привукло је пажњу Дионисија Новаковића при писању беседе којом је позивао Србе на просветно уздизање у духу хришћанског класичног хуманизма. Упоредна анализа *Слова* са Муретусовим беседама показује да се Новаковић служио следећим делима овог беседника: *De dignitate ac praestantia studii theologici* (1552, *О достојанству и изузетности теолошких студија*), *De laudibus litterarum* (1554, *О узледу књижевности*), *De laudibus ac praestantia litterarum humaniorum adversus quosdam earum vituperatores* (1555, *О узледу и изузетности хуманистичких наука, против њих јединаца који их критикују*), *De philosophiae et eloquentiae coniunctione* (1557, *О везаности философије и речивости*), *De moralis philosophiae laudibus* (1563, *О узледу философије морала*), *De utilitate, iucunditate ac praestantia litterarum* (1573, *О корисности, угодности и изузетности књижевности*) и *Cum explanaturus esset Aeneida Virgilio* (1579, *Уводна беседа курса о Вергилијевој Енеиди*). Прву од наведених беседа Муретус је држао у Паризу и она репрезентује његове доживотне теолошке преокупације које су биле у духу хришћанског класичног хуманизма. Следеће три беседе одржао је у Венецији и везане су за његову намеру да тамо добије државну професуру кроз настојање да, с једне стране хвали тамошњи Сенат за рад на развоју образовања, а с друге образлаже зашто је оно у ствари толико важно. Преостале беседе одржао је у Риму као професор који се борио за спој литерарних студија са философским, при чему последња припада једном од његових бројних циклуса предавања посвећених неком делу античке књижевности.

Недавно је у једној докторској дисертацији учињен покушај да се Новаковић доведе у везу са италијанском културом преко ћирилске штампарије у Венецији (FIN 2012), али тек овај налаз – да се аутор *Слова* интензивно служио Муретусовим беседама насталим (осим једне од њих) у Италији – прави је, односно много конкретнији пример веза свестраног и многоделатног Дионисија Новаковића са једном од водећих европских култура раног новог века каква је она италијанског хуманизма. Није потребно објашњавати зашто су управо ове Муретусове беседе савршено одговарале Новаковићу да се на њих ослони при писању своје похвале образовања у духу хришћанског класичног хуманизма, која је и критика противника просветног уздизања. Вероватно је баш њих читајући у школи у Кијеву размишљао о необразованости својих сународника и потреби да нешто учини како би се то променило, о чему сведочи у *Слову* (Новаковић 1924: 197б) Можда је тада направио скицу ове беседе, односно извукао из ње све оне ретке податке из

античке књиге који ову беседу чине несвакидашњом и предметом ове потраге за њиховим пореклом. Наиме, Муретусових дела нема у попису Новаковићеве библиотеке,¹ али пошто није искључено да их је имала књижница школе у Петроварадинском Шанцу, која није сачувана нити се са сигурношћу зна шта је садржала, остаје само хипотеза да је неки нуклеус *Слова* настао већ у Кијеву, у склопу Новаковићевих припрема за долазак за професора у поменућу школу. Књиге су тадашњим ретким српским писменим људима биле тешко доступне. Приоритет су имале богослужбене и остале црквене књиге. На другом месту били су уџбеници и приручници. Тек иза тога долазила је белетристика (уп. Денић 2010: 364–371). То је и разлог што се често преко посредне литературе долазило до потребних података из античке књижевности.²

Погледајмо сада конкретно шта је и како Новаковић преузео из речених Муретусових беседа. Само на први поглед Муретус је аутору *Слова* примарно био извор за примере (exempla). Они су веома бројни па први падају у очи. Још лакше се уочавају цитати преузети из Муретусових беседа, мада они нису тако бројни, а дати су, као и примери, у функцији доказивања, као реторички поступак зван *auctoritas maiorum*, тј. позивање на мисли изречене у делима писаца од општеприхваћеног ауторитета. Но, када се детаљније упореде Муретусове беседе са Новаковићевом, уочавају се читави блокови текста који се подударају, а који не садрже само примере и цитате. При томе, превод је некада доследан, некада слободан. Осим парафраза, Новаковић се у ослањању на Муретуса служи и поступком контаминације – комбиновања елемената из две или више беседа свога узора на једноме месту. Такође, Муретусов текст, често прилично zasiћен античким и другим примерима или цитатима, он преузима сажимајући аргументацију селекцијом примера или цитата. Један од разлога за овакво поступање јесте тај што у Муретусовом излагању, посебице када говори о песништву и беседништву, има толико пуно позивања на античке писце – од којих многи ни самом Новаковићу нису могли бити блиски, а камоли његовим слушаоцима. Селективност у односу на његов главни предлогак је, дакле, пре свега условљена другачијом публиком од оне коју је имао Муретус. Уместо слушалаца који су на истој интелектуалној разини овде су слушаоци били слабо школовани свештеници и ђаци једне школе у повоју, па је Новаковић из предлошка у своје *Слово* узимао само познате ликове из класичне старине, односно испуштао примере у којима се спомињу античке личности које његовим ученицима нису биле познате, или чија дела, па ни сâм помен о њима, није био предвиђен

¹ Попис Новаковићевих књига начињен након његове смрти објавио је Петров 1969: 96–98.

² Колико је преузимање античког литераног материјала преко посредника још дуго било уобичајено, то јест нужно, јер се, очито, снабдевеност античким делима није много побољшала, види се на примеру приручника из реторике Јована Рајића насталог две деценије касније (Ристовић 2013б: 42, 80).

курукулумом (нпр. Талес). Другим речима, узима примере у вези са лично-стима које су биле добро познате, односно чије је спомињање имало снагу аргумента. Иако се може стећи утисак да грчке примере Новаковић настоји да узима у већој мери него латинске (FLAŠAR 1992–1993: 408), грчке цитате, којих има код Муретуса, за разлику од латинских, није могао да употреби, будући да у публици није имао слушаоце који су разумевали класични грчки језик. Како ће се видети у наредним редовима, Новаковић најмање интервенише, у смислу скраћивања Муретусових реченица које преузима, онда када оне не задиру у античку тематику (у сегменту *Слова* који се бави теологијом, а, делимично, и у оном који се бави философијом).

Новаковићево ослањање на Муретуса најслободније је на самом почетку *Слова*. Пошто после пригодног увода пређе на сам предмет своје беседе, Новаковић најпре говори о важности образовања у најранијем детињем узрасту и каже: „Науки, скоро по малу шествовати, разумјевати, домишљатисја, и јазиком ашче и њемотљивим, или како глагољут тепавам к уразумјенију токмо, начнем вјешчати, абие от самих сосцев нас отторгже, тврдјејшеју кормити пишчу начинајут“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1976). Слично говори Муретус у беседи *О уљеду књижевности*: „Eae nos, ubi primum firmius incedere atque articulatus loqui coepimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimae voluptatis alliciunt, allectos praecipit saluberimis complent“ (MURETUS 1834: 124). Новаковић у наставку своје беседе продужава са спецификацијом користи које науке дају градирајући их према људском узрасту. При томе контаминира делове поменуте Муретусове беседе са деловима његове беседе *О корисности, угодности и изузетности књижевности* и повезује их с једним познатим местом из Цицеронове беседе *Pro Archia poeta* (7, 16): „haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant“. Из ове познатог и у хуманистичким школама обавезно читаног Цицероновог дела Муретус је, иначе, узео главне аргументе за своје беседе у славу образовања. Новаковићево ослањање на Муретуса на овоме месту доста је слободно, те га је тешко одмах уочити, но једно карактеристично позивање на античке песнике јасно ставља до знања да он и даље следи свој главни узор, Муретуса.

„В душах благородних воспљајут искри слави, разжигајут сердца к љубљенију благаго и ненавидјенију злаго. Неудержное похотей јуних устремљение, уздоју воздержанија воспешчајут. Что хотјашче сами древни питии (sic!)³ истином всјем показати: всја боги своја под власт

³ Требало би: пиити. Текст Новаковићевог *Слова* постоји само у издању Димитрија Руварца у транслитерацији црквеног рускословенског на модерно српско ћирилично писмо и има доста грешака. Указујемо само на оне грешке које отежавају или чак онемогућавају правилно разумевање текста, док неке правописне проблеме ове транслитерације (неадекватна интерпункција, састављено уместо растављено писање неких речи) не мењамо. У недостатку аутографа или бар неког бољег преписа, Муретусове беседе које су биле главни Новаковићев предложак показују се драгоценим за реституцију изворног текста *Слова*.

Венери и сина јеја Купидина подложиша, Минерву же једину с музами от страстеј безчестних изјаша, јаже учениам предстателствовати непшчеваху. Науки јуности красота, совершеному возрасту слава, старости утјеха. Сија скорбних увесељајут и паче мјери тужити им недопушчајут, но великодушие в печали хранити совјетујут. Сија живушчим в благополучии возноситсја не дајут“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1976–198а).

Ове Новаковићеве реченице засноване су на следећим Муретусовим:

„... excitant in animis nostris igniculos gloriae: quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: [...] Ut vero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adolescentiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos iniicere, praeter litterarum tractationem, potest? [...] Itaque sapienter poëtae, cum ceteros omnes Deos Veneris imperio subdidissent, in Minervam modo et in studiorum praesides Musas nihil ei, nihil Cupidini iuris esse voluerunt“ (MURETUS 1834: 124).

Преостали део наведеног места у *Слову* ослања се, сличним поступком сажимања и парафразирања предлошка, на следеће место из друге помену-те Муретусове беседе:

„Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant; luxuriantes quasiq̄ue fruticantes cupiditates stringunt ac coërcent, easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis, duces et magistrae sunt ad virtutem; prosperis rebus ornamento sunt, solatio adversis; neque illis exsultare atque efferrī suos, neque his frangi ac deprimi sinunt; eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt“ (MURETUS 1834: 278).

И у непосредном наставку своје беседе Новаковић продужава да се инспирише својим главним узором. Он наине каже: „Желает ли ко всегдашное и всего мира состојание, и чело̀вјеков всјех нравѣ и обхожденија познати, и пак сего неудо̀стоитсја, развје средством ученија. Учѣвѣсја токмо повјест творит прешедших извјестно, сказует настојашаја гладко, предвидит и будушчаја разумно“ (НОВАКОВИЋ 1924: 198а). Овде имамо доста слободно преузимање главних мисли из следеће реченице у Муретусовој беседи *О у̀зледу књижевносѣи*: „... quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, civibus iura describere, quantum cuique tribuendum sit, intelligere, civium inter se dissidia componere, verba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit, videre et ex aliis alia colligere poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimaverit?“ (MURETUS 1834: 126–127).

И друга реченица иза последње у претходном наводу из Новаковићевог *Слова* такође је слободно преузета реченица од Муретуса, само овога пута из његове беседе *О корисносѣи, у̀додносѣи и изузетносѣи књижевносѣи*. Наш аутор, дакле, опет прибегава компилацији, ширећи број предлогака.

Новаковић, на име, каже: „Високија слави, честиже и достоинства ашче кому јест мисл снискати себје, к сему повод извјестњејши сут науки“ (НОВАКОВИЋ 1924: 198а). Код Муретуса читамо: „Omnia, quae homines in vita expetunt, cuiuscunque tandem generis illa sint, nulla re certius aut facilius quam eruditione ac litteris acquiri, conservari, amplificari queunt“ (MURETUS 1834: 276). Да је ово место код Муретуса било Новаковићева инспирација види се по томе што даље наставља да се ослања на ову беседу, тачније да из ње преузима примере којима илуструје горњи став о образовању као сигурном путу до повлашћеног друштвеног статуса. Преносећи ове примере, које је Муретус узео из класичне старине, Новаковић не само да даје слободан превод, већ и врши прекомпозицију – промену редоследа којим су примери дати у предлошку. Тако Сенекин случај, као најупечатљивији, ставља на крај свога низа примера, при чему га даје прилично препричаног у односу на Муретусов изворник.

„Трагични пијта и философ Еурипид, толико љубим бјаше Архелају, царју Македонском, јако вјашчше цареви прославитсја философа дружеством, неже ли державоју побједима и богатством царствија. Пиндар пијтов знаменитељејши, бубњарски син бјаше, но изјашчности ради разума и ученија стихотворнаго, между первјејшими други у Јерона царја сиракусаго слављашесја. Тимпаница жена простаја и от простих роди Есхина, свидјетелствујушчу Демостену, но преизјашност реторскаго вјешченија (sic!)⁴ на височајшем преславних Атин позоришчи витијства посади јего и јавна, неточију своим, но и самому Филипу царју Македонском содјела. Сенека же философ како, или чим обогатисја, што и самаго М. Краса между римљани, оног времена богатјејшаго за четири љета сугубо превзиде. Каковим убо образом толико сокровишче и имјение, царствујушчу љутејему звереј самих Нерону, возможе собрати: учением и мудростију...“ (НОВАКОВИЋ 1924: 198а).

Муретус прво говори о Сенеки, затим истиче неке актуелне личности, махом достојанственике Римокатоличке цркве, које Новаковић, разумљиво, изоставља, иза њих даје још неке античке примере (од којих ће један Новаковић преузети касније у беседи), да би на крај свога илустративног низа ставио примере који су у *Слову* споменути на почетку. При томе је овај крај низања примера код Муретуса стилски наглашен јер су дати у виду реторских питања, што Новаковић није следио.

„Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur: et tamen quantam sibi opum vim homo externus et alienigena eloquentia et eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri; sed tamen, si vera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia Princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae opes Crassi opibus duplo maiores

⁴ Тревало би: вјешчанија.

fuerunt. [...] Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse et regum familiaritate usus est et ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? Quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quaerere soleamus“ (MURETUS 1834: 276–277, 278).

У Новаковићевом *Слову* следи један од најупечатљивијих одсека у коме се пореде војничка вештина и хуманистичко-теолошко образовање. То је, иначе, прво од више ових поређења које налазимо у *Слову*. С обзиром на околности у којима је ова беседа произнета – када је за Србе у Хабзбуршкој Монархији војнички позив био најчешћи избор, на само са разлога профитабилности, већ и самог националног опстанка – овај одсек изгледа као ауторова актуализација класичних образовних идеала које преноси из античке литературе и од њених следбеника, какав је Муретус, те самим тим као његово самостално остварење. Истина је пак да је ово прегнантно разобличавање заблуде о предности војничке славе над угледом у образованости Новаковић опет позајмио од Муретуса, из беседе *О уљеду књижевности*. Позајмљени одељак из ове беседе на почетку парафразира да би примере преузео без измене.

„Ашче би сие художество без пособија наук славитисја, и и возмогати могло, и тогда било би сумњение о превосхоженни јего, јегдаже стратегема воинскаја не толико в брањех силоју тјелесноју, колико совјетом и разумом учених мужеј изобрјетаејсја, и дјејствует, погрешително видитсја бити мњение превозносјашчих воинскују храброст, јаже биваејт всегда суетна јегда разсужденију добраго непосъедует разума. Пишут древни историки, что Агамемнон цар болма желаше десјат подобних Нестору, славному оних вјеков витијством и совјета изрјадством, нежели Ахилесу и Ајаку храборником, при облежени Трои града имјети, тако лучшују полагаше мудри цар надежду на мудрих мужеј, нежели на сљепо устремителнују простих дерзост. К сему, ниже возмочно јест кому и от самих мужествењеших, многим и различним бранем присуствовати, за краткост жизни сеја. Тјем ашче кому случилосја когда во јединој или другој побједје бити, того

„Etenim si corporis tantum, non etiam animi viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum mihi et maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, et eas virtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri confirmarique concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad vivendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemque possit; itaque qui unum alterumve spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. Quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta

похваљајем, јако славна и много воинска-го искуства сицевим случаем себје собравша. Что убо о оних речем, иже долгим књиг чтением, в дому сједјашче, множајшим побједам, и градов преславних разоренијам зрители показујутсја. Невоспоминају, кол многаја славњејши мужие во своих писанијах оставиша последњејшим родом, сирјеч, о славје, силе, душ безсмертии и љубљении отечества, јаже ашче кто невјест истинаго похваления искус не воспријал јест. Једали сие не велико јест, једали непобједимују имущее крјепост, что зјело часто чтем, јако многочисленое воинјство увјетливими мудрејших мужеј словеси укрјепљено биваше, и дерзновение свое страхом погубленое, не токмо великодушием обновљаше, но и тако воспљашесја сердцем что прехвалнија побједи над супостати своим взимаше. Воинство лакедемонское стихами Тиртеа творца своего вооруженое, приснопамјатнују над Месинчиками побједу получи. Что же речем о оних забралах и зашчишченијах цјелија Ахаи и Архипелага, Перикље, Темистокље и Епаминодје. Како же паки премолчу и онија славњејшија держави римскија столпи и украшенија: Сципиони, глагољу Лукули, Фабии, Метели и прочија многочисленија, иже разумом, премудростију и воинским искуством во всем мирје прославишасја. Пишут јазически летописци, јако први кесар Јулиј не малое недоумјение посљедним оставил вјеком, учениемли или храбростију их (sic!)⁵ дожеством (sic!)⁶ ратних паче изјашчествовал и славњејши бил всего же мира обладатељ и торжественник цјелија Асии, Александер велики извољал наукама паче нежели оружием безсмертнују славу у посљедних родов снискавати, и того ради глаголаше что бољее учителју Аристотелју, нежели Филипу родителју долженственует...” (НОВАКОВИЋ 1924: 198а–198б).

⁵ Требало би: и.

⁶ Требало би: доблеством.

sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam rationemque cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At haec omnia, qui versantur in litteris, aliaque plurima ac pulcerrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemiis, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint: quae tantam vim habent, ut neque qui ea ignorent, verae laudis habere gustum, neque qui tractant, verae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantivis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum civitas, cuius exercitus Tyrtaei poëtae versibus inflammatus, pulcerrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. [...] Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani imperii columnina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos aliosque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studiis fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem quis nescit, utra laude praestaret, ambiguum posteris reliquisse?” (MURETUS 1834: 127–128).

Последњи пример који Новаковић даје, о Александру Великом, узео је из друге Муретусове беседе, *О корисносћи, угодносћи и изузејносћи књижевносћи*, који тамо гласи: „Rex erat ac regis filius Alexander Macedo, et viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat et cuius in regnum successerat, praedicabat...” (MURETUS 1834: 278). Новаковићево додавање овог примера није пуко појачавање аргументације. Он се служио логиком беседника који нимало не заостаје за својим беседничким узором те је за закључни члан низа примера ставио најубедљивији могући у датој врсти – образованих војсковођа – будући да је Александар био највећи освајач у историји. На другој страни Новаковић је испустио следеће Муретусове примере са места на које се претежно ослонио у претходно наведеном одељку: „Dies me deficient, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos imperatores, qui eruditionis et doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituum. Nam et Archytam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, et Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, et ter stipendia fecisse Socratem, et Platonem et Xenophontem egregiam in bello civibus suis operam praestitisse.“ Очигледно ово указивање на чињеницу да су се многи познати грчки философи прославили и као војсковође није се уклапало у Новаковићеву концепцију – да хвали оне који у науци а не у војсци виде смисао свог живота, а војсковође цени само уколико су и сами окренути науци. То није било ни у складу са друштвеним околностима – интелектуалци у Срба су тада, као и сам Новаковић, још увек били искључиво духовна лица, за разлику од антике, па и Муретусовог ренесансног доба.

Следећи одељак у коме Новаковић пореди бављење науком и бављење војничком вештином такође је преузет од Муретуса, овога пута из његове беседе *О корисносћи, угодносћи и изузејносћи књижевносћи*. Новаковић мења почетак и крај одсека Муретусовог текста који му је предложао поједностављујући их. Нарочито интервенише на почетку испуштајући контрастно сликање војника који је чешће под небом него под кровом, који чешће спава под кожусима него у кући и стално му у ушима одзвања јака труба, док човек посвећен науци, слушајући песму Муза и Аполона, навикнут на скромност, ужива у пријатној старости. Новаковић пак оставља, односно дословно преводи средишњи део овог одсека Муретуове беседе, у стилском погледу изузетно упечатљив – обликован је у виду низа античних реченица са строгим паралелизмом форме. Код нашег аутора стоји:

„Что, или каков воинскија Палестри ученик; каков ли академијски питомец, от плодов их удобно познати јест. Они очеса убивством, кровују и пожаром пасет; сеј чудних дјел зренијем, и тајним разсмотренијем, онаго злообразна, или скудна непријателскоое оружје дјелае, иногдаже

„Sed tamen si quis secum in animo reputet, quae vita sit eius hominis, qui modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat; et quae eius, qui ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio saepius quam sub tecto, sub pellibus saepius quam domi somnum capiat, sub dubium fore arbitror, ultra melior et magis

прежде времене и самом цвѣтѣ јуности, немилостивно смерти предает. Сего књижное упраждение, како умом, тако и тјелесом цјела, бледостију токмо честности јасњејуща, и сјединами украшена долгољетна хранит. И ничим сего жизн менше роду чловѣческому слави и ползи, нежели онаго приносит. Они упражњаѣтсја в предельх царствија разршираемих, сеј в предельх страстѣј мучителних управљаемих и воспашчаемих. Муж воинственни знает, како гради добивајутсја, учени же како управљајутсја. Они како обида отгонитсја и отражаѣтсја, сеј како великодушње наносимују терпјети подобаѣт и презирати. Они повјетствует кол многое чловѣкою (sic!)⁷ множество побил јѣст, сеј како множајшија от убијства словом своим отвратил јѣст. Они повједаѣт, како многија пљенил и поработил јѣст, сеј како множајшија от работи страснија на истинују предаде свободу. Онаго употребление нигдје, развје в воинствје, сего и в воинствје и в мирје спасителнија и благополучнија труди. И ашче би чловѣјци другољубно между собоју жили, и никогда би рати, смјатении и бранеј било, тогда би напаче науки цвѣтали и славилисја, јегда ни једин от воин потребен би бил отечеству своему, убо ученија, слышателие, слава светлша, и похвала и достоинство вјашчшее, нежели хитрости военија“ (Новаковић 1924: 1986–199а).

expetenda sit. Alterius aures lituorum et cornuum clangore; alterius Musarum concentu et Apollinis fidibus adsidue personant. Illius oculi caede et sanguine et incendiis; huius admirabilium naturae operum adspectu et contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flore hostili gladio transverberatur, aut mancos ac debiles artus et insignem cicatricibus vultum referens domum redit; hic ut animo, ita et corpore integer, vultum, tubarum et nisi quantum rugae canique venerationis addiderunt, etiam nutrice agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa aut minus hominum generi fructuosa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperii proferendis; hic in finibus cupiditatum regendis ac coercendis. Novit ille, quemadmodum urbes expugnentur; hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum iniuria aut repellatur aut reponatur; hic quemadmodum et accipiatur aequo animo et negligatur. Dicit ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit: hic, quam multos a caede facienda, oratione sua revocaverit: ille, quam multos in servitute abduxerit; hic, quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit. Illius usus nisi in bello nullus est; huius opera et in bello et in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent: iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit; nostrae vero tum demum florerent ac vigerent; tum demum eas optimus quisque summa corporis et animi contentione sequeretur“ (MURETUS 1834: 275).

Средишњи део Новаковићевог *Слова* представљање је дисциплина које су се училе у нововековним хришћанским класичнохуманистичким школама, тј. античког тривијума – граматике (чији је саставни део поетика), реторике и дијалектике, тј. философије – а уз њега теологије, врха и крова свеколиког образовног курикулума. У овоме делу алузије или директне референце на античко наслеђе најпре се јављају на месту на коме наш аутор објашњава шта је поетско умеће. Он за њега најпре каже „художње много-

⁷ Требало би: чловѣков.

виних родов свјазанием и предложением словес и имен, нрави људскија, дјеланија, глаголанија и жизн челољеческују сице описует, што мњетисја чтушчим зрјети сија очес своими“ (Новаковић 1924: 1996). Ове речи су у складу са добро познатом стилском препоруком античке реторике да уметник речи мора да се труди да тако упечатљиво прикаже оно о чему говори да његова публика то види као да јој је пред очима (*sub oculos subiectio*).⁸ Но, ово објашњење може бити и одјек једног места у Муретусовој беседи *О корисносџи, угодносџи и изузетносџи књижевносџи* где се објашњава предност песништва над сликарством – будући да књижевна дела говорећи о људима могу да дочарају не само њихов спољашњи, визуелни изглед, већ и унутрашња стања и својства – „*non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas subiiciunt oculis*“ (MURETUS 1834: 274). Да Новаковић своје представљање предмета поетике уобличава ослањајући се, као и у претходним редовима *Слова*, на Муретусове беседе, јасно се види у наставку. Ту он преузима најважније ставове античких ауторитета о песништву из беседе којом је Муретус започео своја предавања о Вергилијевој *Енеиди*.

„Сију древни не толико художество, јелико њекују ума бистрост и вдохновение божие разумјеваху бити. Очем сице Цицерон написа в словје о Архии поетје. Тако – рече – от величајших и словесњејших извјестихомсја мужеј, јако прочих вешчеј науки и наказанија правила и художеством состојатсја. Пијта же самим јестеством возмогает, и силоју умноју возбуждаетсј, и ако божественим њекиим духом вдохновен јест“ (Новаковић 1924: 1996).

Иако се Новаковић овде позива на Цицеронове ставове о песништву из беседе *За Архију* (8, 18) опет му је предложак Муретусов текст, који готово дословце преводи:

„*Poëticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse quam incitationem quandam animi et furorem divinitus immisum, qualis est in vaticinationibus, iudicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia: Sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu afflari*“ (MURETUS 1834: 367).

Настављајући са методом селективног преузимања података из античке књиге које налази у Муретусовим беседама Новаковић испушта речи које непосредно следе на овом месту у Муретусовој уводној беседи о *Енеиди*, у којима се као заступници схватања о богонадахнутости песника наводе Демокрит и Платон, а по сведочењу Цицерона у делу *De oratore* (II, 194). (Вероватно тако чини јер овај Цицеронов теоријски спис није био познат његовим ученицима.) Узима пак следећи пример:

⁸ Quint. *Inst. or.* IX, 2, 14.

„Но и сами творци о себје глагољут:

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo.

Sedibus aetheriis spiritus ille venit“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1996).

То су опет готово доследно преведене Муретусове речи:

„Sed et poëtae ipsi hoc de se profitentur ac praedicant; quorum sunt illa:

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo.

Sedibus aetheriis spiritus ille venit“ (MURETUS 1834: 367).

М. Флашар је бавећи се овим местом у *Слову* установио да је латински дистих који Новаковић наводи хибридан – стихови су из два различита Овидијева дела – *Fasti* (VI, 5) и *Ars amatoria* (III, 550). Уједно је лепо објаснио овакво прекрајање античких текстова када они – као што је случај са стиховима од којих је овај навод начињен – у изворном контексту нису били прихватљиви са хришћанског становишта (Флашар 1997: 34–39). Он је истовремено изнео уверење да је Новаковић овај неаутентични дистих преузео готовог из неког предлошка (Флашар 1997: 38). Ово његово уверење се показало тачним – ово место у *Слову* је, као што је горе показано, без измена преузето од Муретуса.

На исти начин руководећи се као критеријем избора богатог материјала који даје Муретус познатост дела или пак самих писаца публици којој се обраћа, Новаковић испушта поређење Пиндара и Бакхилида које следи у наставку Муретусове беседе. Ослањање на њу наставља тамо где се у њој позива на широко познате античке ауторитете:

„Преизјашчни же Пијтов, Орфеј, Лин, Музеј, и ониј всјех отец Омир, многими љети и вјеки всјакоје художество предвариша пијтичскаја. Обаче ашче би точију природное, а не и художное дјело, била би *Поеџика*, почто би височајшиј философв и самага јестества чудо, ониј славни Аристотел три књиги о сеј хитрости стихотворној с великим трудом и приљезанием списал; Почто би и Хоратии красота пијтов подобње трудилсја, како би и толици нињешњаго вјека нашего мудрејшиј мужие, правила стихотворному ученију потребнаја састављали с многим вниманием“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1996).

С малим амплифицирањем овде су у рускословенском преводу пренете следеће Муретусове речи:

„Et certe praestantissimi poëtarum, Orpheus, Linus, Musaeus et ille omnium parens Homerus multis ante saeculis extiterunt, quam ulla praecepta poëtices tradita essent. Sed tamen si naturae tantum et ingenii, non artis et industriae poëtica est, quid est quod summus philosophus Aristoteles libros tres de arte poëtica scripsit? Quod optimi poëtae Horatii libellus de eodem argumento scriptus manibus teritur? Quod, ut ceterarum, ita huius quoque facultatis praecepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus?“ (MURETUS 1834: 367).

Новаковић прескаче повећи део ове Муретусове беседе који следи иза ових речи, али наставља да се ослања на њу. Он непосредно иза наведених речи каже:

„Сим художеством скорбних увесељајутсја сердца. Бојазљивих же храброст и силу восприемљут. Сије предивноје художество иногда радоватисја, и ногдаже (sic!)⁹ плакати слишателеј и четцов (sic!)¹⁰ своих сличним стихов сложением понуждает. Мужи (sic!)¹¹ свјатјејши и учењејши, Аврелии Аугустин исповједаше, что часто Публија Виргилија о смерти Дидони картагенској пишушчаго, предоволнија от очес слези изливаше“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1996).

Ово место из Новаковићевог *Слова* пренето је из поменуте Муретусове беседе, при чему су почетне речи доста прерађено тамошње излагање, док је указивање на Августиново сведочење о сугестивности песништва (дато без негативне конотације у извору)¹² дослован превод:

„Delectant etiam, quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum: ita ut vel legentes poemata vel audientes, interdum angamur ac premamur metu, interdum ad spem erigamur, nonnunquam exhilaremur, nonnunquam etiam iis, quae ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus et eruditissimus Aurelius Augustinus saepe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur“ (MURETUS 1834: 369).

Новаковић опет прескаче знатан део Муретусове беседе коју користи као предложак за похвалу поезије, но и даље је користи у речима које следе:

„Пијти сугубују, и сију преизрјаднују человјеческому роду ползју (sic!)¹³ приносјат. Преизјашно вјешчати научавајут (чим ритором њекако сут сродни) и житие честно проводити правила излагајут, откуду же израдњејши творцев Хоратиом (sic!)¹⁴ написа:

Os tenerum pueri balbumque poeta figurat;
Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
Asperitatis et invidiae corrector et irae“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1996).

Новаковић на овоме месту узима основну идеју од Муретуса – да песници уче колико лепоти речи, толико и моралу – па је допуњава указивањем на њихову сродност у томе са беседницима. Испушта реферисање на Феникове речи Ахилеју с тим у вези које следи код Муретуса, а узима без измена Хорацијеву верзију овога општег става о песништву (и књижевности уопште) својственог класичног старини из *Посланице Августу* (II, 1, 126; 128–129).

⁹ Требало би: иногдаже.

¹⁰ Требало би: чтецов.

¹¹ Требало би: муж.

¹² Augustin. *Conf.* I, 13, 21.

¹³ Требало би: ползу.

¹⁴ Требало би: Хоратиј.

„Sequitur, ut ostendam, quae commoda humano generi adferant poëtae, et quas ad res utilis sit poëmatum lectio. Dico autem, quae duo ut doceret Achillem Phoenix, comitem se ei a patre datum esse profitetur, ad ea utraque poëtas utilissimos esse. Nam et bene loqui docent et ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius:
 Os tenerum pueri balbumque poëta figurat:
 Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
 Asperitatis et invidiae corrector et irae“ (MURETUS 1834: 371–372).

М. Флашар је коментаришући ово место у *Слову* приметио да је у латинском наводу који Новаковић даје испуштен један Хорацијев стих. Умесно је објаснио зашто је то наш аутор учинио – због тога што испуштени стих, који говори о васпитном дејству песништва на децу најнижег узраста, није имао значаја за његову публику како због њиховог вишег узраста, тако још више због сасвим другачијих културних околности у новом веку у односу на антички свет (Флашар 1997: 40–42). Пошто нам је сада познато да је Новаковић преузео ове Хорацијеве стихове од Муретуса, јасно нам да је ова измена постојала у предлошку и да ју је, управо са разлога које је Флашар добро уочио, начинио овај нововековни аутор.

На крају овога сегмента своје беседе у коме даје похвалу песништва Новаковић каже: „Сије славноје и древњејшее от прочих художество и премудрејши Платон многими похвалами ублажал...“ (НОВАКОВИЋ 1924: 1996). Слично каже и Муретус: „Plato enim cum innumerabilibus locis summam laudem tribuisset poëtis...“ (MURETUS 1834: 372). Но наш аутор се селективно односи према подацима из предлошка, јер Муретус даље наводи и Платонове замјерке песницима у *Држави*. Штавише, Новаковић уз Платоново додаје имена још неких античких и средњовековних литерарних и интелектуалних ауторитета као сведока основаности изнетих ставова о песништву чиме напушта Муретусов академски тон који настоји да се држи начела „Audiatur et altera pars“ и тако прелази у област чисте похвале.

Наредни сегмент Новаковићевог слова јесте похвала реторике – следеће дисциплине у образовном систему који заговара. Читав први део овог одсека преузет је из Муретусове беседе *О уџледу и изузејности хуманисџичких наука, ѿројив ѿјединаца који их критикују*, уз једну допуну – унета је карактеристична квалификација реторике као господарице која обликује душе, која се јавља у другој беседи Новаковићевог главног предлошка, *О уџледу философије морала*, у реченици „da flexanimam illam, ut poëtae vocant, et omnium rerum reginam eloquentiam“ (MURETUS 1834: 166).

„Прочее грјаду к Риторики, јаже согласием всјех учених мужеј, толикаго достоинства и крјепости јест, јако имја царици между всјеми ученијама наслѣдствовати јеј, и називатисја Господжеју умопреклонителноју, зане мњением своим слиша-

„An nescimus, eloquentiam a gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari? Haec enim est illa virtus, quae quamlibet in partem arbitrato suo flectit audientium animos, eosque pulcritudinis suae splen-

телеј уми, мисли, и мњенија, к свому влечет намјеренију, и аки уздоју вјешчанија своего љепотоју управљае. Сија јест утјешителница печалних, воздвизателница долу и повержених, возбудителница љенивих, зашчителница терпјаших. Сија незаконим пагуба, грјешником ужас, неповиним пособие, злим трепет, благим украшение. Сеју Марко Тулиј Цицерон во оружании Катилинова шатанија, и враждебнија отечеству совјети расипа и уничтожи. Сеју одјејан побједи оруженосних, и всјех триумфов болшаја трофеа стјажа. Сија силњејше и лучше владичествуе људми, нежели диадимоју вјенчани и порфиром украшени иже точију јединого тјелесе, а не разумов и извољенни имут власт. Сија же господствуе и владјеет умом и изволением нашим, преклоњајушч и влекушчи ја, аможе хошчет. И владики и царије нехотјашчим повелевајут, сијаже хотјашчим. Они ненавидими сут от многих и сами нељубјат многија. Сејаже питомцев јако всему обшчеству челољеческому благодјејственија, всегдашњаја у благоразумних гонит љубов, и посљедуе им благоволение“ (Новаковић 1924: 200а).

dore obstupefactos, quibusdam velut habentibus numerosae orationis regit. Haec illa est, quae consolatur moerentes, afflictos excitat, iacentes erigit; quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinae furores et nefarie in patriam inita consilia dissipavit: hac togatus superavit armatos: ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. Hac instructi qui sunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. Si quidem tyranni possunt illi quidem corpora constringere, animis nullam adhibere vim possunt; hi vero dominantur in animis, quaeque ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam velle cogunt: illi invitis imperant; hi volentibus: illi et oderunt omnes, et odiosi sunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos perpetua omnium benevolentia comitatur“ (MURETUS 1834: 134).

При завршетку излагања о реторици Новаковић даје примере угледа који су ретори имали у античком свету и два од њих преузима из Муретусове беседе *О корисносѣи, угодносѣи и изузетносѣи књижевносѣи*. Он каже: „Димитрију Фалереју 360 образов мједних народ Атински за преизрјадное јего вितिјство в бесмертнују постати (sic!)¹⁵ памјат. Горгију Леонтину в храмје Аполина питијскаго в чест предивнаго вјешчанија јего, образ златни поставлен бист“ (Новаковић 1924: 200а). Код Муретуса ови примери нису дати заједно нити у истом контексту. Он овако каже за Деметрија Фалеронског: „Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas populus Atheniensis anno uno eoque non toto posuerat: quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit“ (MURETUS 1834: 274). Њему је овај пример подлога за тезу како нема тог ликовног споменика који може тако прославити неког уметника речи као сама његова дела. За Георгију пак каже: „Quid Leontinus Gorgias? nonne Rhetorices professione et maximas sibi divitias peperit et tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit?“ (MURETUS 1834: 276). Ово је Муретусу један од примера успеха на друштвеној лествици

¹⁵ Тревало би: постави.

који су у античком свету појединци постигли својим образовањем и започиње низ примера у коме су још Сенека и Крас, о коме је раније било речи, а који је Новаковић користио врло слободно.

Након излагања о реторици Новаковић прелази на похвалу философије. Започиње је речима: „Что убо, или какова Философија, сију, ашче би никтоже похваљал, довљејаше точију једино имја јеја, сирјеч, философија, от нејаже, божествени Платон ничтоже изјашчњејше от Богов, человјеком даровано бити глаголаше“ (НОВАКОВИЋ 1924: 200а). Цитирање Платонових речи из *Тимаја* (74а, уп. *Cic. Tusc. disp. I, 26*) о философији као највећем дару богова људима Новаковић је могао преузети из двеју Муретусових беседа. У оној под насловом *О уљеду философије морала* стоји „Merito dixit Plato, nullum a Diis datum esse hominibus ea maius aut praeclarius donum...“ (MURETUS 1834: 166), а у оној под насловом *О уљеду и изузећносћи хуманисћичких наука, ѿроћив ѿјединаца који их крићикују* стоји „Merito divinus Plato nihil te praestantius hominum generi a Diis immortalibus dari potuisse dicebat“ (MURETUS 1834: 132–133). Код Муретуса нема хришћанске обзривости при навођењу овог цитата из Платона, коју видимо у речима Новаковићевог коментара којим га је пропратио: „Слово сие, ашче и поганскаго љубомудреца, обаче истино“ (НОВАКОВИЋ 1924: 200а). Након оваквог почетка излагања о философији, снажно подвученог ауторитетом философа који је имао епитет „божански“, Новаковић са једнако успешном реторичком стратегијом представља преимућства која имају философи над другим људима, у низу реторских питања комбинованих са симпломом:

„Кто би раздјеление посредје добраго и злаго доволен јест сотворити, разја философ. Кто вешчеј описанија и состјазанија и истини зашчишченија и лжи отраженија удобство имјеет развје философ. Киј (sic!)¹⁶ бо сут они писатели, иже раздјелно и чино правила глаголанија предајут, развје философи. Киј человјечи предивних вешчеј, јаже на небеси, и јаже на земљи вини изјављајут, философи. Киј трав, древес, садов животних же всјех зачало, рожденија, происхожденија, рашченија, јестества, сили, дјејства, и ползи описујут, философи. Киј о должностях, киј о добродјетелех, киј о образје настављенија жизни, киј о укрошчених похотеј и вожделених состјазание между собоју имут, философи. От философв все учение свободное. От философв историја, от философв всјех художеств честњејших многообразие приемљетсја. От сих ретори, от сих императори, от сих царие, от сих прави пастирие, от сих обществ управители“ (НОВАКОВИЋ 1924: 200а–200б).

Ово упечатљиво место у *Слову* контаминација је неколико реченица из Муретусових беседа *О уљеду и изузећносћи хуманисћичких наука, ѿроћив ѿјединаца који их крићикују* и *О ѿвезаносћи философије и речийосћи*.

¹⁶ Требало би: Кији. Иста примедба на транслитерацију важи за реч киј и у следећих неколико реченица овога навода.

Из прве беседе Новаковић је врло слободно преузео следеће речи: „Qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat: quot sint virtutum quotque vitiorum genera; quibusque modis illas assequi, ab his declinare possumus...“ (MURETUS 1834: 132). Из друге Муретусове беседе Новаковић је скоро дословно пренео следеће реченице:

„Etenim qui sunt tandem scriptores illi, qui distincte ordinateque dicendi praecepta radunt? Philosophi. Qui rerum admirabilium, quae in terris mundoque fiunt, causas aperiant? philosophi. Qui herbarum, qui stirpium, qui animantium ortus, progressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur? Philosophi. Qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendae vitae, qui de moderandis affectibus disputant? Philosophi. A Philosophis omnis doctrina liberalis, a Philosophis omnis historia, a Philosophis omnis artium varietas sumi potest: ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerum publicarum rectores exstiterunt: neque quisquam unquam aut in dicendo aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in Philosophorum officina politus ac limatus fuisset“ (MURETUS 1834: 141).

Будући врстан беседник Новаковић обликује свој текст не као пуки крпеж од преузетог материјала, већ са умешношћу znalца прави мозаик у коме је свака идеја, фраза, цитат, пример или цео одељак узорног текста логички и естетички оправдан. Тако он овај први сегмент свога представљања философије приводи крају новим цитатом из Платонове заоставштине затварајући тако аргументацију у смисленој корелацији са почетком сегмента: „От куду Платон, иже и Бог и божествени изјашчности ради и искуства философскога нарицаетсја, утврђдает, јако тогда републики, гради, или государства блажена могут нарицатисја, јегда в них или философи владјејут, или владјејущи философствујут“ (НОВАКОВИЋ 1924: 2006). Ове Платонове речи из *Државе* о философима као идеалним владарима (473d–473e; 501e; уп. и 375–376; 501e) Новаковић је могао преузети из двеју Муретусових беседа. У оној под насловом *О уљеду философије морала* стоји „Non enim Plato, cum illam nobilissimam vocem tanquam ex oraculo edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent Philosophi, aut reges philosopharentur“ (MURETUS 1834: 166). У Муретусовој беседи под насловом *О уљеду књижевности* стоји: „O divine Plato, tua sunt omnia et dicta et cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum Respub. beatas fore, cum eas aut Philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari“ (MURETUS 1834: 129). Овога пута Новаковић нема никакве религијске оградe према Платону, чак ни према његовом поштовању као божанства – очигледно се повео за предлошком заборавивши да су његову публику, за разлику од Муретусове, чинили свештеници и ђаци који су се спремали за позив свештеника. Опет, ово се може тумачити и са аспекта реторске уметности – ново позивање на истог мислиоца наш аутор, као беседник добро упућен у ову уметност, зна да мора да на неки начин и опоравда, па стога сада појачава ауторитет онога на кога се позива.

Сам крај одељка *Слова* посвећеног философији пун је патоса постигнутог узастопним реторичким узвицима и епифором:

„О вешчеј преславних, и неугасимаго желанија и крајнаго тјела и души усилија достојних. О жизни философиа управителнице! О добродјетелеј всјех родителнице и страстиј (sic!)¹⁷ отјателнице, твое јест, твое ложних мњении безумие разорати, твое јест всју суету и заблуждение отсјецати, твое јест страстеј коренија исторгати, прозјабенија обсјецати, и самаја сих сјмена угашати“ (НОВАКОВИЋ 1924: 200б).

Ова полетна похвала философије преузета је из Муретусове беседе *О уґледу и изузейности хуманисџичких наука, ѿрошив ѿјединаца који их кришџикују*:

„O res praeclaras et ardentissimo studio summaque corporis atque animi contentione dignissimas! O vitae Philosophia gubernatrix, o virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix! Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere: tuum est omnem inanitatem et errorem amputare ac circumcidere: tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina exstinguere“ (MURETUS 1834: 132).

Средишњи део Новаковићевог *Слова* завршава се представљањем и слављењем теологије. И овај одсек наш аутор је писао имајући за узор Муретуса. Ослањање на њега у овом случају доста је једноставно – нема контаминације јер је Муретус теологији посветио само једну беседу *О достојансџиву и изузейности теолошких сџудија*. Углавном се без великих одступања преузимају знатни делови ове беседе. Прва Новаковићева констатација о теологији гласи: „Богословије от прочих всјех учении изјашчњеше јест. Изјашчњеее же јест толико, јелико вјечнаја от времених, бесмертнаја от мимошедших, божественаја от человјеческих“ (НОВАКОВИЋ 1924: 201а). Осим самог почетка, он је овде преузео следећу Муретусову мисао: „quanto aeterna nativis, immortalia caducis, divina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem ceteris omnibus anteponendam“ (MURETUS 1834: 115). Затим Новаковић даје нове квалификације теологије које је издвајају над свим другим дисциплинама. И на овоме месту он је самосталан на самом почетку, у маркатно стилизованом анафорском понављању имена најважније дисциплине о којој беседи, да би остало, тачније изузимајући испуштање једне парентетичне екскламације, преузео из поменутог Муретусове беседе:

„Богословија, јаже ни с јединим учением терпит Парагона, Богословија, јајуже тол дивнаја, тол свјатаја и превисокаја предајутсја, и јављајутсја, јаже сут всја-

„Et quisquam est, qui alias omnes, si in unum conferantur, scientias cum hac, qua ista tam pulcra, tam admirabilia, tam divina traduntur, ullo modo comparandas putet? Haec vero una est omni cura, studio, con-

¹⁷ Требало би: страстеј.

каго прилежанија и љубве предостојна. Сија једина јест, воистину не толико слободно називаемаја, јелико слободитељница. Сија златаја њекаја верига јест, јејуже небеснаја со земними свјазујутсја. Сија љествица јест онаја, јуже во сње њекогда узје свјатјејши они ветхозакони Патријарх, јејаже степенми љет јест на небо восходити, и онамо зрјети Бога, и јему удивљатисја, и клањатисја и славити јего снисходјашча от престола величествија своего на земљу и нам неблагодарним рабом и пљеником сатанинским, и паки со славоју, торжеством и побједоју восходјашчаго на висоту с користију от диавола побјежденаго отјатоју“ (Новаковић 1924: 201a).

tentione dignissima. Haec una est non tam liberalis vocanda, quam liberatrix. Haec aurea illa catena est, quam olim per quietem sanctissimus Patriarcha vidit, cuius gradibus in coelum scandere liceat atque illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem semet ipsum ex augustissimo illo maiestatis suae fastigio seseque accommodantem ad humanae conditionis humilitatem: rursusque eundem defunctum nobili illa servandorum mortalium provincia spoliatisque inferis (o rem omni humana cogitatione sublimiorem!) in coelum sublimem raptum vallatumque ac stipatum infinitatum geniorum concinentium, tum hominum de caliginosissimis illis Satanae ergastulis erutorum multitudine, iusto ac pleno triumpho coelum ingredientem, neque disiecta muri parte, sed valvis suo sanguine reclusis iter eodem nobis omnibus aperientem“ (MURETUS 1834: 117).

И у ослањању на Муретусову беседу *О достојансџву и изузейносџи теолошких сџудија* Новаковић је селективан, као што је био и у случају раније коришћених предложака. Тако испушта Муретусово даље излагање у коме се објашњава смисао старозаветног Закона и новозаветног Еванђеља, а које обилује античким паганским паралелама – очигледно не у складу са Новаковићевим теолошким предилекцијама. Свој узор наставља да следи тамо где Муретус мајсторски приводи своју беседу крају користећи се свим стилским средствима. Он прво упечатљиво контрастно слика оне који се не баве и оне који се баве теолошким студијама, затим у новим речима похвале теологији приказује ову метафорично као неки *locus atoenus* и на крају даје неколике поредбе античке провенијенције, од којих су две из области астрономије – сазвезђа Диоскура и Киносуре (Малог Медведа), употребљене у комбинацији са маритимном метафориком.

„О тупих, глупих и несмислених, или паче истињејше да реку, бједних и окајаних лишеников, котори такoвих вешчеј сладост и ползју (sic!)¹⁸ нечувствујут, противноже, о преблажених, ихже тако јест ујазвлен ум желанием сего ученија свјашчењејшаго, јако нигдјеже индје сладчајше, развје в нем почивати јему. Не палих (sic!)¹⁹ сицевих рачителеј сует-

„O hebetes et stupidos aut, ut verius dicam, miseros et perditos, si qui harum rerum suavitatem fructumque non sentiunt: contra vero, o ter et quater beatos illos, quorum ita est affectus animus, ut nusquam suavius quam in his studiis conquiescat: non eos aut inanium dignitatum aut fluxarum opum adurit sitis: non eos voluptatum illecebrae molliunt: liberi et pravis omnibus cupiditatibus soluti, ex illo perenni puteo aquam aeternae vitae effectricem hauriunt: ex illis perpetuo

¹⁸ Требало би: ползу.

¹⁹ Требало би: палит.

них достоинств, и скоро ишчезајушчих имјени и богатств пагубоноснаја жажда, неумјагчае привлечение сластопитаниа, свободни сут и от всјех злих и лукавих вожделни далече. И свободно от онаго приснотекушчаго источника писанија свјатаго глагољу, воду вјечнија жизни дјелательницу черплут, и от оних присноцвјетушчих и зелењујучшихсја, истљенија красотоју пол и вертоградов благоухаејшија сабирајут цвјети, ихже негибљущчаја јест благопријатност. Богу служат, Богу приљеплајутсја, јего точију славе угождати пекутсја, им јединим услаждајутсја, и јаже њекогда исполнено и чистјејше воспријати имут веселија, онаја уже није умом и помишљением приемлут. Убо или в домје или вње обрјетајутсја, с Богом присно бесједујут. Ашче во благополучии сут, тому же јако аутору сего, благодарение приносјат, ашче ли им њечто от неблагополучних и сопотивних наидет, ниже негодујут, ниже малодушествујут, не (sic!)²⁰ словеси божественими утјешајущесја, чтолибо от Бога послано и попушчено будет, вмјесто величајшаго благодјејанија прочитајут. О Боже безмертни! Что јест ашче не крајнее благополучие Богословцев жизни, јејуже на земли небесним уподобљајутсја. О жизни богословија вожде, о добродјетелеј всјех мати, страстејже губителнице. Что без тебе, не точију ми, но и жизнь всјаческии человекескаја могла би бити. Ти растљенија нечистјејшим мњенијаи человекев уми возобновила јеси, ти расточенија в једино вјери согласие человекјеи совокупила јеси, ти учителница нравов и наказанија била јеси. Имже образом солнце восходјашее облаков мрачность разгаъает, и јакоже звезда Кастора и Полукса сијанием својим морскују сверјепост (sic!)²¹ укрошчае и бури прогонит; тако ти свие восиявши и тму невједенија разгнала јеси, и оним твоим спасителним блистанием волни древних

virentibus campis flores suavissimos colligunt, ex quibus qui odores afflantur, eorum nunquam est intermoritura suavitas: Deo serviunt, Deo adhaerent, eius tantum gloriae velificantur, eo fruuntur, quaeque olim plene percepturi sunt gaudia, ea iam nunc mente ac cogitatione praecipiant. Ergo sive domi sive foris versentur, cum Deo assidue colloquuntur, sive prosperis rerum utantur successibus, idem ut prosperitatis suae auctori gratias agunt: sive quid eis adversi accidit (quanquam quid eiusmodi viris accidere adversi queat?) sed tamen si quid eis accidit earum rerum, quas vulgus adversas vocat, neque indignantur, neque concidunt animis, sed verbo divino sese solantes, quidquid a Deo immittitur, summi beneficii loco habendum esse ducunt. Pro Deum immortalem! quid est, si hoc non est, feliciter vivere et in terris vitam coelestium imitari? O vitae Theologia dux! o virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix! quid sine te non modo nos, sed omnino vita hominum esse potuisset? Tu depravatas purissimas opinionibus hominum mentes velut de integro interpolasti: tu distractos dissipatosque variis idolorum cultibus homines in unius verae religionis societatem convocasti: tu magistra morum ac disciplinae fuisti: ac veluti sol exoriens nubium caliginem dissipat, veluti sidus, quod Castoris et Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat tempestatesque dispellit; ita tu divinitus exorta et tenebras ignorantiae dissipasti, et illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti: tu nobis velut Helice aut Cynosura quae aepiam es, ad quam universus navigationis, id est, vitae nostrae cursus dirigatur: tu ignis ille coelestis es, quem verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest, tu et vitae tranquillitatem largita nobis es, et mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur, qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt; beatos, qui se tibi a teneris unguiculis penitus totosque tradunt:

²⁰ Требало би: но.

²¹ Требало би: свирјепост.

за бабонов прогнала јеси. Ти нам аки Кинозура њекаја јеси, к нејже все житија нашего плавание управљаетсја. Ти и житија нам тишину дала јеси и смрти страх отјала. О блажених! иже от младих ногтеј јешче совсјем тебје отдајут себе. О блажених, иже к тебје, аки пристанишчу спасителноме текут. О бједних и погибајушчих, иже тебе незнајут и нељубјат, јаже толико достојна, красна и благопотребна јеси всјакому“ (Новаковић 1924: 201a–201b).

miseros contra, qui, ut proci Homericī, ancillarum amoribus irretiti, te, quae omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum plena cognitio aeternam beatitatem, ignotatio aeternum exitium hominibus pollicetur“ (MURETUS 1834: 120–121).

Наведени одељак Новаковићевог *Слова* представља најдужи у целости преузети део Муретусовог текста. Као што се види, испуштено је једно парентетично реторско питање, није узето поређење Христа и Прометеја – очигледно неприлично, можда не толико самом Новаковићу, колико његовој публици – а сам завршетак је прерађен тако да су задржане главне мисли, али не и поредба љубитеља оних којима су друге науке драже од теологије са хомерским старешинама који су били „ухваћени у мрежу љубави према слушкињама“ – што није било морално-педагошки прихватљиво говорити публици сачињеној од духовних лица и ђака којој се Новаковић обраћао.

Са овим одељком завршава се Новаковићево коришћење Муретусових беседа као предлошка. Трећи дао беседе, у коме наш аутор критикује противнике просветне модернизације Срба у Хабзбуршкој монархији, не показује утицај Муретуса. Овај део је не мање важан од средишњег дела *Слова* и може бити да је Новаковићево самостално остварење. У том случају не треба пренаглити у оцени зависности нашег аутора од његовог главног предлошка. Замисливши ову беседу као манифест хришћанског класичног хуманизма у Срба он је пренео идеје овог интелектуалног, образовног и културног модела служећи се прворазредним текстовима у којима је тај модел заговаран – што су биле Муретусове беседе. Новаковићево познавање античке књиге свакако је било и изворно. Више је примера у његовом *Слову* којима се не може наћи извор код Муретуса, а неки од њих су били предмет анализе досадашњих испитивача (в. Флашар 1997: 69–71; NEDELJKOVIĆ 2012: 149). Један много важнији аспект Новаковићеве самосталности у односу на његов главни узор долази одатле што је био свестан да Муретусове идеје, које су биле модерне два столећа пре тога, нису више довољне за његову промоцију идеала образованости, колико год да је школство било неизмењено устројено. Новаковић је осећао ново доба, доба просветитељства. Отуда он на два места у последњем сегменту *Слова*, где нема Муретусовог утицаја, користи синтагму „просвјашчени разум“ (Новаковић 1924: 202a; 202b). Појачана рационалистичка оријентација у *Слову* лепо се види и у начину на који је Новаковић превео већ помињану реч *flexanima* – „умопреклонителнаја“ – не душепреклонителнаја, како би гласио њен дословни превод. Без обзира на

то да ли је знао да је ова латинска реч у вези са хеленском философском традицијом у којој је од Платона надаље разматрано дејство уметничке речи на људске душе (*ψυχαγωγία*),²² он је у обраћању својој публици на првом месту желео да јој истакне (раз)ум као врховно начело. Тако је *Слово* не само програмски текст хришћанског класичног хуманизма, већ и раног просветитељства у Срба.

Искорак ка савременом у односу на главни узор види се, али у мањој мери, и на поетичко-стилском плану Новаковићевог *Слова*. Овај план тек захваљујући налазу главнога узора постаје објашњив. *Слово* показује утицај Муретусовог цицеронског типа беседничке, што ће рећи умереног азијанистичког стилског правца. С тим у вези мора се приметити да – очигледно због претежног ослањања на Муретусове беседе – Новаковићево *Слово* нема маниристичко-кончетистичке црте барока. Новаковић је, иначе, баш као писац ове беседе – будући да је она његово једино његово књижевно релевантно дело – сврстан међу српске барокне писце (уп. Павић 1970: 294–297), што је оправдано са периодизацијских, а не са стилских разлога. Истина, у извесној мери барокном тенденцијом може се сматрати његово гомилање стилских ефеката кроз узимање најпрегнантнијих места из предлогака које користи. И конкретнији утицаји барокне поетике на моменте се дају приметити у *Слову*. Примера ради, Новаковић у своје излагање, мимо Муретуса, а сасвим прикладно ономе што је из Муретуса преузео – да је образовање најбоља утеха у невољи – уноси један типичан барокни мотив, о колу среће (Новаковић 1924: 198а), чиме показује блискост са литерарним укусом своје епохе, а не само са античком и класичнохуманистичком традицијом ка којој је у овој беседи првенствено окренут.

Новаковићева окренутост тој традицији – коју Муретусове беседе репрезентују као мало који други нововековни текстови – видљива је и без изнете анализе, на најопштијој равни, јер је тип образовања који заговарају двојица аутора идентичан. Образовање о коме говори у својим беседама, Муретус назива „studium litterarum“, или „litterarum cultura“, или „litterarum disciplina“, а најчешће само „litterae“. То је онај тип образовања који је М. Флашар лепо дефинисао као образовање „на књизи и за књигу“ а у чијем је средишту реторика (Флашар 1997: 8). Флашар није знао за Муретусов утицај на Новаковића, али је и без тога тачно дефинисао образовни идеал који се заговара у *Слову*. Скорије је, међутим, С. Жунић (2013: 52–53), пишући о значају Новаковића као професора философије у школи у којој је одржао *Слово*, критиковао Флашарев приказ образовног система који се у овој беседи заговара: неприхватљиво му је толико истицање литерарног карактера овог образовног система, што, по њему, деградира место који у њему има философија; он инсистира да философија у овом систему није била сведена на логику тривијума и да то показује чињеница да се учила две године. Ако се већ пребројавају године учења појединих дисциплина у тадашњем образов-

²² Plat. *Phaedr.* 261a.

ном систему, онда треба рећи да је литерарно образовање – граматика са поетиком и реторика – запремало период од шест година – онолико колико и философија и теологија заједно (уп. ВУКАШИНОВИЋ 2010: 133).²³ У самом пак *Слову* простор дат овим елементима образовања појединачно једнак је ономе који је дат философији; само је, разумљиво, теологији, која је „ars artium et disciplina disciplinarum“, дат, но не знатно, већи. Но, карактер образовања које Новаковић препоручује најјасније се види када се осмотри из угла главног предлошка *Слова*. Муретус је био један од активних учесника расправе која је обележила рану нововековну научну и педагошку сцену а која је настала као плод реafirмисања реторике и са њом књижевних студија у оквиру антисхоластичке преоријентације интелектуалног и културног живота. Он у овим беседама брани позицију ретора схваћеног у духу Цицерона и Квинтилијана као свестрано образоване и морално одговорне личности. За њега је идеал коме треба посветити живот „otium litterarium“, напомиње, притом, да је и за будућег лекара, правника или теолога потребна литерарна култура и као образовни фундамент и као стална духовна храна (MURETUS 1834: 418). С обзиром на то да је још у антици књижевност била предмет философске критике Муретус се осврће на однос између књижевности, као имагинативне уметности, и моралне поуке. Сматра да књижевно образовање поседује интелектуалну вредност јер омогућава разумевање философског контекста песничких фикција (MURETUS 1834: 133). Заправо, да би се бавило књижевним текстовима мора се поседовати енциклопедијско знање (за разлику од бављења медицином, правом и природним наукама), а ово се, опет, у великој мери стиче из књижевних студија, као што је он, тврди, своје правничко знање усавршио држећи предавања о Цицероновим беседама против Вера, а своје знање философије радећи на коментарисању Цицероног дела *De finibus* (MURETUS 1834: 135). Зато наглашава да бављење класичном старином мора обухватати све што је у њој написано (MURETUS 1834: 138) и то показује на личном примеру својим коментарима античких философских текстова који

²³ На Флашарев приказ образовног система који Новаковић заговара у *Слову* критичку опаску упућује и В. ВУКАШИНОВИЋ (2010: 154) – сматра да се у том приказу овај систем вештачки поистовећује са тривијумом (граматика, реторика, логика, тј. философија), будући да Новаковић говори о поетици засебно од граматике и реторике. Истина је сасвим супротна: нововековни педагози су ти који су, са разлога хуманистичког конзерватизма, инсистирали на томе да је њихов образовни систем идентичан са тривијумом (отуда и назив „тривијалне“ школе). Поетика је у нововековним средњим школама била један од разреда, а не једна од дисциплина. Неподударње разреда и дисциплине најбоље се види код граматике: она је обухватала више разреда, од којих је сваки имао своје име (која се јављају у различитим варијантама), али ни један није изричито назван по дисциплини. Веза песништва и разреда у коме је фокус био на њему, са граматиком, потиче отуда што је упознавање његових формалних основа – прозодије и метрике – било неодвојиво од граматичког градива. Пошто се песништво једнако изучавало и касније, у оквиру разреда реторике, као што су се основи реторичке теорије (праеexercitamina) изучавали већ у разреду поетике, то су ова два разреда имала и заједнички назив „humaniora“ (тј. они у којима се бави нарочито „уљудним“ градивом) (уп. РИСТОВИЋ 2013б: 17–18; 84).

су много више од обичне филологије (уп. ANDERSSON 2002: 672–677). За њега философија без елоквенције је груба, као што је и елоквенција без философије празна, тако да се никако не могу одвајати „*oratio*“ и „*ratio*“, „*seria verborum*“ и „*seria rerum*“ (SHARRATT 1991: 669). На трагу оваквих компромисних схватања нововековне класичне школе су, остављајући простор и схоластици (уп. ГРБИЋ 2010: 67–73), засновале концепт образовања који је у основи имао рад на тексту као естетско-етичком извору и узору. Тако је било и у школи у којој је радио Новаковић и тај концепт је идејна подлога његовог *Слова*. Ако се, дакле, поставља питање какав је став у хуманистичко-схоластичкој дилеми да ли је важније како је нешто речено или шта је речено, заузимао Новаковић, онда је то, засигурно, био компромис између ових двеју позиција. Уосталом, њему, који је, као и Муретус, за живота био славан и цењен пре свега као беседник (уп. ВУКАШИНОВИЋ 2010: 141–142; 151), без колизије са оним што је радио на пољу философије и теологије, реторски културно-образовни модел морао је бити најприродније опредељење. У супротном не би уопште имало смисла што је Муретусове беседе узео за главни предлогак *Слова*.

ИЗВОРИ

- КОЗАЧИНСКИ, Мануил. *Artis oratoriae libri IV*. Сремски Карловци: Народна библиотека Србије, Р 474, 1735.
- МОНТЕЊ, Мишел де. *Оџледи*. Књ. 1. Изабела Константиновић (предговор, превод и напомене). Београд: СКЗ, 2013.
- НОВАКОВИЋ, Дионисије. Слово в ден зачатија Пресвјатија Богородици и приснодјеви Марији О похвалах и ползје Наук Свободних. Димитрије Руварац (прир.). *Гласник Српске православне њајријаршије* V/13 (1924): 197–203.

*

- MURETUS, Marcus Antonius. *Opera omnia ex MSS. emendata et aucta cum brevis adnotatione Davidis Ruhnkenii*. Vol. I. Carolus Henricus Frotscher (ed.). Lipsiae: Serigiana Libraria, 1834.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВУКАШИНОВИЋ, Владимир. *Српска барокна њеолоџија: библијско и свејоџајинско боџословље у Карловачкој мийројолији XVIII века*. 2 изд. Врњци: Братство Св. Симеона Мироточивог – Требиње: Манастир Тврдош, 2010.
- ГРБИЋ, Драгана. *Алеџорије ученоџ ѡусџинољубиџеља: ѡосџујак алеџоризације у оѡусу Јована Рајџа*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.
- ДЕНИЋ, Чедомир. *Српске библиоџеке у Хабзбурџкој монархији џоком 18. века*. Београд: САНУ, 2010.

- ЖУЊИЋ, Слободан. *Прирок и суштинасиво: српске логике у раној модерни*. Београд: Службени гласник, 2013.
- ПАВИЋ, Милорад. *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*. Београд: Нолит, 1970.
- ПЕТРОВ, Милан. Прилог историји српских библиотека у XVIII веку. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XXXV/1–2 (1969): 95–106.
- РИСТОВИЋ, Ненад. *Data Novakoviciana retractata. Књижевна историја* XLV/149 (2013): 55–73.
- РИСТОВИЋ, Ненад. *Приручник из реџорике Јована Рајића*. Београд: Завод за уџбенике, 2013.
- ФЛАШАР, Мирон. Studium (liberalium) litterarum као образац образовања понуђен српској школи у XVIII веку. *XVIII столеће* II/2. Нови Сад: Културно-просветна заједница Војводине – Друштво за проучавање XVIII века, 1997: 5–82.

*

- ANDERSSON, D[aniel]. C. Marc-Antoine Muret's Moral Philosophy: the Renaissance Contest of the Disciplines. *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 64/3 (2002): 669–678.
- FIN, Monica. *Kiev – Buda – Venezia: i centri di sviluppo della cultura serba del Settecento. Il ruolo mediatore di Dionisije Novaković*. Università degli Studi di Padova, Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari, Scuola di Dottorato di Ricerca in Scienze Linguistiche, Filologiche e Letterarie, Indirizzo: Slavistica, Ciclo XXIV, [2012]. <<http://paduaresearch.cab.unipd.it/5195/>> 13. 8. 2014.
- FLAŠAR, Miron. Eine Notiz Rezeption des Tyrtaios in der Serbischen Literatur des XVIII Jahrhunderts. *Πρακτικά τοῦ Δ' διεθνoῦς συνεδρίου Πελοποννησιακῶν σπουδῶν*, τ. Γ. Ἀθήναι: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν σπουδῶν, 1992–1993: 401–416.
- GINSBERG, Ellen S. Marc-Antoine de Muret: A Re-Evaluation. *Acta Conventus Neo-Latini Guelpherbytani*. Stella P. Revard, Fidel Rädle, Mario A. Di Cesare (eds.). State University of New York at Binghamton: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1988, 63–69.
- GIROT, Jean-Eudes. *Marc Antoine Muret : des 'Isles fortunées' au ravage romain*. *Travaux d'humanisme et Renaissance* 502. Genève: Droz, 2012.
- NEDELJKOVIĆ, Vojin. Cura sopherant... Na tragu jednog starog citata. *Lucida intervalla: Prilozi Odeljenja za klasične nauke* 41 (2012): 147–151.
- SHARRATT, Peter. Marc-Antoine Muret: The Teaching of Literature and the Humanistic Tradition. *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis*. Alexander Dazell, Charles Fantazzi, Richard J. Schoeck (eds.). State University of New York at Binghamton: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1991, 665–75.
- STACHNINE, Joann. A Sixteenth-Century Latin Teacher Talks on the Value of a Classical Education. *Classical Journal* 25 (1969–1970): 258–60.
- THOMSON, Douglas Ferguson Scot. On the Latin Style of Some French Humanists. *Crossroads and Perspectives: French Literature of the Renaissance. Studies in honour of Victor E. Graham*. Genève: Droz, 1986.
- TUNBERG, Terence. De Marco Antonio Mureto oratore et Gallo et Romano. *Humanistica Lovaniensia* 50 (2001): 303–327.
- WESTERMANN, Antonius (ed.). *Βιογράφοι: Vitarum scriptores Graeci minores*. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1964.

Nenad D. Ristović

ON THE MAIN MODEL AND SOURCE OF DATA FROM
THE CLASSICAL ANTIQUITY OF DIONISIJE NOVAKOVIĆ'S *SLOVO*

S u m m a r y

The paper offers the answer on the question how Dionisije Novaković (c.1705–1767) made so numerous and so rare classical references in his *Slovo o pohvalah i polzje nauk svobodnih* (*Speech on the glory and usefulness of liberal arts*, 1742), which is the basic document from the period when the tradition of the classical humanism was in process of adoption in the schools and the literature of the Serbs. Although Novaković was highly educated in the tradition of the classical humanism, the content of his library and his exclusively theological intellectual preoccupations do not suggest that composing this speech he used directly all of the classical sources. Previous researchers thought that Novaković's model might be among the same type academic speeches delivered in the grammar school and the theological academy in Kiev where he had studied. The search for such works certainly will bring some useful information but the dilemma about Novaković's knowledge of all classical data in his *Slovo* is to be solved first-hand on the other side, comparing this speech with the famous speeches with similar topic by the 16th cent. humanist Marcus Antonius Muretus. This comparison is more sensible because Muretus was read in modern humanistic schools as the best modern Latin orator. The analysis carried out in this paper made known that Novaković had modeled his *Slovo* after seven Muretus' speeches – *De dignitate ac praestantia studii theologici* (1552), *De laudibus litterarum* (1554), *De laudibus ac praestantia litterarum humaniorum adversus quosdam earum vituperatores* (1555), *De philosophiae et eloquentiae coniunctione* (1557), *De moralis philosophiae laudibus* (1563), *De utilitate, iucunditate ac praestantia litterarum* (1573) and *Cum explanaturus esset Aeneida Virgilii* (1579). Novaković used these speeches as his model in the first part of his *Slovo*, where he speaks generally about the value of education and where he compares man committed to education with man committed to military career, as well as in the second part, the central one of it, where he presents diciplines promoted by him – classical trivium (grammary with poetics, rhetoric, philosophy) and theology. Muretus' speeches served to Novaković first of all as the source of arguments from the classical literature, i.e. of various illustrative examples or quotations which he applied in rhetorical manner of *auctoritas maiorum*. Muretus' Latin text Novaković sometimes translates literally, sometimes paraphrastically. The difference between Novaković's audience of pupils and poorly educated clergy and Muretus' audience of same level intellectuals coerced the author of *Slovo* to be selective in taking over the classical material from his main source so that he omitted classical authors and writings unfamiliar to addressees of his speech. Another way of adaptation of the material of his model was the contamination of data from two speeches.

Филозофски факултет

Одељење за класичне науке

Чика-Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија

nristovi@f.bg.ac.rs

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут,
у три свеске, које чине једну књигу.

Редакција 1. св. LXIII књиге Зборника Матице српске за књижевност и језик
закључена је 25. децембра 2014.

Штампање завршено јуна 2015.

Издаје Матица српска, Нови Сад

www.maticasrpska.org.rs
e-mail: zmskj@maticasrpska.org.rs

За издавача:
Доц. др Ђорђе Ђурић
генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник: *Јулија Ђукић*

Секретар Уредништва: *др Исидора Бјелаковић*

Лектор и коректор: *др Маја Сјокин*

Технички уредник: *Вукица Туцаков*

Слова за корице израдио: *Драган Вишњекруна*

Тираж: 500

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампање Зборника Матице српске за књижевност и језик за 2015. годину помогао је
Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање АП Војводине
Министарство културе и информисања Републике Србије
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампа: Сајнос, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80+82(082)

ЗБОРНИК Матице српске за књижевност и језик /
главни и одговорни уредник Јован Делић. – 1953, књ. 1– .
– Нови Сад : Матица српска, 1954– . – 24 cm
Три пута годишње.

ISSN 0543-1220

COBISS.SR-ID 9627138